UDK 316.356.2:159.9(575.16)

OILALARDA ROLLI MUNOSABATLARNING IJTIMOIY TUSHUNCHALARI: SURXONDARYO AHOLISI MISOLIDA

Choriyeva Sarvinoz Abdirashidovna,
Termiz davlat universiteti doktoranti

Oila jamiyatning muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo‘lib, unda shaxsning ijtimoiylashuvi, axloqiy qadriyatlari va shaxslararo munosabatlari shakllanadi. Oilaning har bir a’zosi tomonidan muayyan vazifalar, huquq va majburiyatlarning qabul qilinishi hamda bajarilishi oilaviy munosabatlarning barqarorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Oilaning rivojlanishi va undagi psixologik muhit ko‘p jihatdan er-xotinning o‘z oilaviy rollarini qanday tushunishi, o‘zaro kutishlari va mas’uliyatlarni qanday taqsimlashiga bog‘liq.

Surxondaryo viloyati oilalarida rolli munosabatlar haqidagi tasavvurlar an’anaviy oilaviy qadriyatlar, mahalla va qarindoshlik munosabatlari, genderga oid qarashlar hamda avlodlar o‘rtasidagi munosabatlar bilan chambarchas bog‘liq. An’anaviy oilaviy qarashlarda erkakning roli ko‘proq oilaning moddiy ta’minoti, muhim qarorlarni qabul qilish va oilani himoya qilish mas’uliyati bilan bog‘lansa, ayolning roli farzand tarbiyasi, uy-ro‘zg‘or ishlari, oiladagi emotsional muhitni saqlash va qarindoshlar bilan munosabatlarni muvofiqlashtirish kabi vazifalar bilan tavsiflanadi.

Katta avlod vakillarining oiladagi mavqei ham muhim ijtimoiy-psixologik omillardan biridir. Katta avlodning hayotiy tajribasiga tayanish, ota-ona va qaynota-qaynonani hurmat qilish kabi qadriyatlar ayrim oilalarda muhim o‘rin tutadi. Farzandlarning oiladagi roli esa kattalarga hurmat, oilaviy an’analarga rioya qilish, ota-onaga ko‘maklashish va kelajakda oilaga tayanch bo‘lish kabi tushunchalar bilan bog‘lanadi.

Shu bilan birga, zamonaviy oilalarda oilaviy qarorlarni er-xotinning o‘zaro kelishuv asosida qabul qilishi, farzand tarbiyasida ota va onaning faol ishtiroki, moddiy va maishiy mas’uliyatlarning o‘zaro taqsimlanishi kabi tendensiyalar ham kuzatilmoqda. Demak, oilaviy rollar an’anaviy modeldan hamkorlik va o‘zaro kelishuvga asoslangan model tomon o‘zgarib borayotgan dinamik ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Oilaviy rolli munosabatlarning rivojlanishi er-xotinning o‘zaro tasavvurlari, ota-ona oilasidagi tajribasi va mavjud madaniy me’yorlarga asoslangan kutishlarni muvofiqlashtirishning dinamik jarayonidir. Ushbu jarayonda rollarning moslashuvchanligi, mas’uliyatni taqsimlash va o‘zaro hurmat oilaviy munosabatlarning barqarorligini ta’minlovchi muhim omillar hisoblanadi.

Biroq Surxondaryo viloyatidagi barcha oilalarga bir xil stereotipik yondashuvni qo‘llash maqsadga muvofiq emas. Oilaviy rollar shahar va qishloq muhiti, yosh, ta’lim darajasi, kasbiy faoliyat, iqtisodiy sharoit va oilaning tarkibiga qarab sezilarli darajada farqlanishi mumkin.

Oiladagi rollar shaxs tomonidan tug‘ma tarzda o‘zlashtirilmaydi. Ular oilaviy tajriba, tarbiya, ijtimoiy muhit, madaniy qadriyatlar va shaxsiy tajriba asosida shakllanadi. Bola ota-onasining xatti-harakatlarini kuzatish orqali erkak va ayol, ota-ona hamda farzand rollari haqida dastlabki tasavvurlarni shakllantiradi.

Z. M. Dolakova ilmiy tadqiqotlarida oilaviy munosabatlar va gender rollari masalalarini ijtimoiy-psixologik nuqtayi nazardan o‘rgangan. Muallif oiladagi er-xotin rollari, an’anaviy va zamonaviy gender tasavvurlari hamda milliy-madaniy omillarning oilaviy munosabatlarga ta’sirini tahlil qiladi. Oilaviy munosabatlarni ijtimoiy-madaniy sharoitda shakllanadigan rollar tizimi sifatida ko‘rib, er-xotin rollari haqidagi tasavvurlar uyg‘unligi oilaviy barqarorlikning muhim omillaridan biri ekanini ta’kidlaydi [1].

S. V. Zayev va Z. M. Dolakovaning oilaviy munosabatlarni ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida talqin qilishlarida umumiy jihatlar mavjud bo‘lsa-da, ularning yondashuvlarida muayyan farqlar ham kuzatiladi. Xususan, Zayev oilaviy muammolarni oila a’zolarining o‘z rollari haqidagi shaxsiy tasavvurlarining nomuvofiqligi bilan bog‘lasa, Z. M. Dolakova oilaviy rollarning shakllanishida jamiyat, madaniyat va an’anaviy gender stereotiplarining ta’siriga alohida e’tibor qaratadi [1].

A. V. Sherbakovning yondashuviga ko‘ra, ijtimoiy psixologiyada rol oila a’zolaridan — ota, ona, farzand va boshqalardan — jamiyat va oila tomonidan kutiladigan xulq-atvor hamda vazifalar majmuini ifodalaydi. Masalan, ota ko‘pincha himoyachi va ta’minotchi, ona parvarishlovchi va tarbiyachi, farzand esa o‘rganuvchi hamda oilaviy me’yorlarni o‘zlashtiruvchi sifatida tasavvur qilinadi [2].

Bunday rollar tayyor holda shakllanmaydi. Shaxs ularni oiladagi real tajribasi, ijtimoiy muhit, madaniyat va shaxsiy idrok orqali o‘zlashtiradi. Bola oilada otasi va onasining o‘zaro munosabatlarini kuzatish orqali kelajakdagi oilaviy rollar haqida tasavvur hosil qiladi.

Oiladagi rollar haqidagi ijtimoiy tasavvurlar shaxsning kelajakdagi oilaviy xulq-atvoriga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, oilada faol va mas’uliyatli ota obrazining mavjudligi farzandning kelajakdagi ota roli haqidagi tasavvurini shakllantirishi mumkin. Aksincha, ota yoki onaning oiladagi ishtiroki cheklangan bo‘lsa, bu holat ham farzandning oilaviy rollarga oid qarashlariga ta’sir ko‘rsatishi ehtimoldan xoli emas.

Shu jihatdan oilaviy rollarning asosiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

- ular ijtimoiy va madaniy sharoit bilan bog‘liq;
- oilaviy tajriba orqali avloddan avlodga uzatiladi;

- shaxsning o‘zini anglashiga va o‘zini baholashiga ta’sir qiladi;
- kelajakdagi ota-ona rolini qabul qilish jarayonida muhim ahamiyatga ega;
- oiladagi rollar haqidagi nomuvofiq tasavvurlar oilaviy nizolar yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Professor G‘. B. Shoumarov “Oila psixologiyasi” darsligida oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarning nikoh barqarorligidagi ahamiyatiga alohida e’tibor qaratadi. Muallifning fikricha, nikohdan oldingi muhim omillardan biri yoshlarning bo‘lajak oilaviy hayot haqidagi tasavvurlaridir. Ushbu tasavvurlarning real hayotga qanchalik yaqinligi oilaviy hayotga moslashishda muhim ahamiyatga ega [3, 125-b.].

Muallif yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda oilaviy munosabatlarni faqat ijobiy jihatlar orqali emas, balki undagi mas’uliyat, kelishmovchilik, qiyinchilik va muammolar bilan birgalikda real tarzda tushuntirish zarurligini ta’kidlaydi [3].

Mazkur yondashuv oiladagi rolli munosabatlar shakllanishiga ham bevosita taalluqlidir. Chunki oilaviy rollar, avvalo, jamiyatning qadriyatlari, an’analari, urf-odatlari va oilaviy tajribasi asosida shakllanadi. Masalan, otaning ta’minotchi, onaning esa tarbiyachi sifatidagi roli ko‘plab an’anaviy oilaviy modellarda uchraydi. Biroq zamonaviy sharoitda ushbu rollarning mazmuni va taqsimlanishi o‘zgarib, er-xotinning o‘zaro hamkorligi kuchayib bormoqda.

Tadqiqotning asosiy maqsadi Surxondaryo viloyatidagi oilalarda er-xotin, ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi rolli munosabatlar haqidagi tasavvurlarning shakllanish xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotda oiladagi vazifalarning taqsimlanishi, qaror qabul qilish jarayonida er-xotinning ishtiroki, farzand tarbiyasidagi mas’uliyat, iqtisodiy vazifalar, uy-ro‘zg‘or ishlarining taqsimlanishi hamda an’anaviy va zamonaviy qarashlarning o‘zaro munosabati asosiy mezonlar sifatida belgilandi.

Oiladagi rollar shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida shakllanib, oilaviy tajriba, ota-onaning namuna ko‘rsatishi, milliy qadriyatlar, urf-odatlar va zamonaviy ijtimoiy qarashlar ta’sirida rivojlanadi. Shu sababli Surxondaryo oilalarida rolli munosabatlarga oid tasavvurlarni o‘rganishda individual-psixologik omillar bilan bir qatorda ijtimoiy-madaniy omillarni ham hisobga olish muhimdir.

1-jadval

Surxondaryo oilalarida rolli munosabatlarga oid tasavvurlarni baholash mezonlari

№	Tadqiqot mezoni	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Past daraja
1	Er-xotin o‘rtasida vazifalarni taqsimlash	Vazifalar kelishuv asosida taqsimlanadi	Asosan an’anaviy taqsimot mavjud	Vazifalar keskin ajratilgan
2	Oilaviy qarorlarni qabul qilish	Qarorlar birgalikda qabul qilinadi	Muhim masalalarda maslahatlashiladi	Asosan bir tomon qaror qiladi
3	Farzand tarbiyasidagi mas’uliyat	Ota va ona faol ishtirok etadi	Asosiy mas’uliyat onaga yuklanadi	Tarbiya asosan bir shaxs zimmasida

4	Oilaning moddiy ta’minotidagi rollar	Er-xotin hamkorligi ustun	Asosan erkak mas’ul	Faqat bir tomon mas’ul
5	Uy-ro‘zg‘or ishlaridagi ishtirok	Hamkorlik asosida	An’anaviy taqsimot asosida	Bir tomon zimmasida
6	Oilaviy masalalarda ayolning fikri	Fikri to‘liq inobatga olinadi	Ayrim masalalarda hisobga olinadi	Qaror qabul qilishda kam ishtirok etadi
7	Erkakning farzand tarbiyasidagi roli	Faol va muntazam	Vaqti-vaqti bilan	Asosan nazorat qiluvchi rolida
8	An’anaviy rollarga munosabat	An’ana va zamonaviylik uyg‘unligi	An’anaviy qarashlar ustun	An’anaviy qarashlar qat’iy ustun
9	Rolli munosabatlarda o‘zaro hurmat	Yuqori	O‘rta	Past
10	Rollarning o‘zgarishiga munosabat	Ijobiy qabul qilinadi	Vaziyatga qarab qabul qilinadi	Qarshilik mavjud

Mazkur mezonlar Surxondaryo oilalarida rolli munosabatlar haqidagi tasavvurlarni tizimli ravishda o‘rganish imkonini beradi. Xususan, oilaviy qarorlarni qabul qilish, farzand tarbiyasi, moddiy ta’minot va uy-ro‘zg‘or ishlaridagi mas’uliyatning taqsimlanishi an’anaviy va zamonaviy oilaviy rollar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash uchun muhim ko‘rsatkichlar hisoblanadi.

Bunda hududdagi barcha oilalarni yagona model asosida tavsiflashdan saqlanish zarur. Shahar va qishloq oilalari, yosh va katta avlod vakillari, ta’lim darajasi hamda iqtisodiy sharoitga qarab oilaviy rollar va ularga oid tasavvurlar turlicha namoyon bo‘lishi mumkin.

Oiladagi rolli munosabatlar shaxsning ijtimoiylashuvi, oilaviy barqarorlik va avlodlararo munosabatlarning shakllanishida muhim ijtimoiy-psixologik omil hisoblanadi. Oila shaxsning axloqiy, ijtimoiy va psixologik rivojlanishida asosiy muhitlardan biri bo‘lib, undagi munosabatlar orqali shaxs oilaviy qadriyatlar, me’yorlar va rollarni o‘zlashtiradi.

Ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi yaqin, hurmat va o‘zaro qo‘llab-quvvatlashga asoslangan munosabatlar shaxsning ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim sharoit yaratadi. Shu bilan birga, er-xotin o‘rtasidagi rollarning aniq va o‘zaro kelishilgan tarzda taqsimlanishi oilaviy nizolarning oldini olish hamda oilaviy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Surxondaryo viloyati oilalarida an’anaviy oilaviy qadriyatlar va zamonaviy ijtimoiy qarashlarning o‘zaro ta’siri natijasida oilaviy rollarning mazmuni va taqsimlanishida muayyan o‘zgarishlar kuzatilishi mumkin. An’anaviy modelda erkakning moddiy ta’minotchi va asosiy qaror qabul qiluvchi, ayolning esa tarbiyachi va uy-ro‘zg‘or ishlarini bajaruvchi sifatidagi rollari ustun bo‘lishi mumkin. Zamonaviy oilalarda esa er-xotinning hamkorligi, qarorlarni birgalikda qabul qilishi va farzand tarbiyasida o‘zaro mas’uliyatning kuchayishi kuzatiladi.

Shu sababli oilaviy rollarni o‘rganishda an’anaviy yoki zamonaviy modelni mutlaq va yagona mezon sifatida qabul qilish emas, balki oilaning ijtimoiy, madaniy, demografik va iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Oilaviy rollarning moslashuvchanligi, o‘zaro hurmat, mas’uliyatni taqsimlash va ochiq muloqot oilaviy munosabatlarning psixologik barqarorligini ta’minlovchi muhim omillar sifatida qaralishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Долакова З. М. Влияние межэтнического конфликта на ролевую структуру традиционной семьи: автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.05. — М., 2006.
2. Щербаков А. В. Родительские роли как детерминанты формирования личности в контексте психологической готовности к родительству у студенток вузов: автореф. дис. … канд. психол. наук. — М., 2014.
3. Shoumarov G‘. B. Oila psixologiyasi: o‘quv qo‘llanma. — Toshkent, 2010. — 125 b.
4. Karimova V. M. Oila psixologiyasi: darslik. — Toshkent, 2007. — 72–73-b.
5. Karimova V. M. Oilaviy hayot psixologiyasi: o‘quv qo‘llanma. — Toshkent, 2006.
6. Choriyeva S. A. Oilada rolli munosabatlar shakllanishining psixologik xususiyatlari // Buxoro xalqaro ilmiy axborotnomasi: ilmiy-amaliy jurnal. — 2026. — № 6. — 2-qism.